

Ірина КИРИЧ
*асистент кафедри журналістики
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка,
науковий керівник –
доктор філологічних наук, професор
Борис ПОТЯТИНИК*

УДК 007 : 304 : 001

СУСПІЛЬНЕ МОВЛЕННЯ У СУЧАСНИХ МЕДІАСИСТЕМАХ І ТЕОРІЯХ МЕДІА

У статті представлено розуміння суспільного мовлення у сучасних медіасистемах, розкрито суть його функціонування у цих системах і можливість подальшого розвитку. Основну увагу сконцентровано на обставинах, які сприяють або перешкоджають діяльності суспільного мовлення в різних країнах.

Ключові слова: *суспільне мовлення, медіасистеми, суспільні ЗМІ, функціональні особливості суспільного мовлення.*

У багатьох країнах пострадянського простору за останніх кілька років було здійснено реформування державного мовлення в суспільне. Прикладом такого реформування можуть бути країни Прибалтики, де запроваджено суспільне телерадіомовлення на місці колишніх державних медій. В Україні понад шістьнадцять років є тільки безрезультатні спроби започаткувати суспільне мовлення (СМ). Очевидно, медіасистема, яка склалась у нашій країні впродовж тривалого часу, не дає сприятливого підґрунтя для такого впровадження. Теоретичною базою вивчення медіасистем є ґрунтовні дослідження Д. Галліна, Д. Мак-Квейла, П. Манчіні, Т. Петерсона, Б. Потятиника, Ф. Сібберта, В. Шрама та ін. Результати їх досліджень є основою для осмислення ролі СМ у сучасних медіасистемах, пропонованого у цій статті.

Існує безліч розумінь суті СМ і водночас нема конкретної його дефініції. У глосарії книги “Теорія масової комунікації” Д. Мак-Квейла подано найбільш вдале, на наш погляд, визначення СМ [2, с. 484], однак воно не відображає всіх аспектів цього феномена. “Правильне” СМ віддзеркалює реальну ситуацію в країні, пояснює особливості політичної та економічної ситуації та є гарантом розвитку демократичного громадянського суспільства. Для того, щоб СМ могло якісно виконувати свої функції, у країні має бути створена відповідна атмосфера. У цьому контексті **мета** статті – розглянути умови роботи ЗМІ у певних медіасистемах і прояснити можливість або неможливість функціонування суспільного мовлення.

Ґрунтовне осмислення теорій преси, а у нашому випадку медіасистем, й умов діяльності ЗМІ провів Д. Мак-Квейл. Він чітко виокремив функції преси у межах шістьох теорій. До чотирьох теорій преси, запропонованих Ф. Сіббертом зі співавторами, Д. Мак-Квейл додав ще дві: розвитку та демократичної участі [3].

Порівняймо авторитарну і радянську медіасистеми. Вони передбачають повний контроль держави над ЗМІ, використання цензури як засобу збереження панівної ідеології. Влада розглядає суспільство як “робочий клас”, а журналіста – як “інструмент трансляції партійної ідеології”; через ЗМІ влада прагне поневолити думки та нівелювати побажання суспільства. Різниця між двома теоріями полягає в тому, що авторитарна віддзеркалює бажання влади контролювати суспільство в усіх сферах життєдіяльності. Радянська ж теорія пропагує свої “істини” через “вуаль”, якою є бажання влади привести суспільство до “світлого майбутнього” і приховати свої дійсні бажання [3]. Як зазначав нігерійський дослідник Б. Олоєде, радянська теорія медіа походить від “наукового соціалізму” комунізму і має такі основні ідеї: робочий клас повинен стояти при владі в соціалістичному суспільстві і контролювати засоби пропаганди [5, с. 105].

Радянська медіасистема на сьогодні віджила своє, але залишила солідний слід в історії розвитку медіа. Так, у деяких країнах пострадянського простору досі можна простежити прояви авторитаризму в управлінні ЗМІ. За переважання в окремій країні характеристик авторитарної або радянської медіасистем про ефективну роботу СМ не йдеться. Держава у жодному разі не дасть підірвати свій авторитет й усіма силами намагатиметься придушувати протилежні позиції, особливо демократичні. Оскільки СМ може стати причиною зміни політичної ситуації в країні, то спроби його створення будуть переслідуватись, цькуватись відкрито або приховано. Також можливий варіант “реформування” державного мовлення у суспільне на рівні зміни таблички на вході у будівлю, але не на рівні суті його функціонування.

Д. Мак-Квейл вказує, що уряд може нав'язати авторитарну форму для ЗМІ, не будучи відверто тоталітарним [3]. У сучасному “демократичному” українському суспільстві не створено СМ, і однією з причин цього є прихована тоталітарність влади.

Порівняймо теорії вільної преси (ліберальну / лібертаріанську модель) і соціальної відповідальності. В основному науковці вважають першу підґрунтям для виникнення другої [3]. Вони дійсно досить подібні, однак при уважному вивченні можна виявити суттєві відмінності.

Найважливішою спільною рисою для обох теорій є необмежена свобода збирання та розповсюдження інформації. Відсутність цензури з боку влади та свобода журналіста забезпечують плюралізм у ЗМІ. Основною ж відмінністю між цими теоріями є те, що перша забезпечує свободу ЗМІ від зовнішнього впливу, а друга говорить про те, що свобода ЗМІ потрібна для сприятливого розвитку громадянського суспільства.

Сьогодні українські комерційні медіа у своїй діяльності керуються принципами, викладеними у лібертаріанській теорії. Але оскільки багато приватних медіакорпорацій неформально належать різним політичним силам, то подають інформацію з позиції власника всіма можливими засобами, завуальовуючи це. Державні медіа хвалять будь-яку владу, тому на їх місці так і не створено суспільного мовлення. Жодна влада, традиційно, не хоче позбутись засобів пропаганди своєї політики. Тому можемо говорити про те, що в українських медіа досі простежуються вияви авторитарної теорії.

Активна діяльність СМ можлива за переважання характеристик як ліберальної теорії, так і теорії соціальної відповідальності. У першому випадку СМ має відстоювати інтереси громадськості, які не відстоюють комерційні медіа: інформувати аудиторію про найважливіші події в країні, пояснюючи реальну ситуацію з точки зору громадськості; пропагувати національну культуру, мову, традиції; виконувати освітню функцію та забезпечувати інформаційні потреби національних меншин. Сьогодні українські комерційні мовники цього не роблять, оскільки їм це фінансово не вигідно. Прикладом співіснування ознак лібертаріанської теорії і теорії соціальної відповідальності може бути медіасистема США, де поряд функціонують сенсаційні

комерційні та суспільні соціально відповідальні мовники. Протилежною є ситуація у більшості країн Європи. Там переважають відповідальні та якісні медіа, високий рівень систем СМ. Наймасштабніше СМ діє у Великобританії та у Польщі. Британське ВВС у світі вважають зразком для наслідування. Однак за результатами раніше проведеного нами дослідження, можемо з упевненістю констатувати, що СМ Польщі щодо якості та різноманіття контенту нічим не поступається британському ВВС.

Якщо порівняти основні принципи авторитарної і радянської теорій з принципами лібертаріанської теорії і теорії соціальної відповідальності, то побачимо суттєві відмінності. Свого часу В. Шрам писав: “Важлива різниця між радянською традицією і нашою власною – це різниця між Марксом і Міллем. Обидва замислювались над тим, яким чином ошчасливити якомога більшу кількість людей. Маркс вважав, що поліпшення людей йде через реорганізацію суспільства. Мілль же наголошував, що поліпшити суспільство можна через вдосконалення чи самовдосконалення кожної людини” [4].

Як зазначає Д. Мак-Квейл, теорія соціальної відповідальності в західних країнах розвивається поряд із теорією демократичної участі відповідно до якої ЗМІ повинні виконувати такі функції: окремі громадяни і групи мають право доступу до медіа і право бути опублікованими відповідно до їх потреб; медіа існують для своїх аудиторій, а не для організацій медіа, професіоналів або клієнтів медіа; групи, організації та місцеві спільноти повинні мати власні медіа; маломасштабні, взаємодіючі форми медіа кращі, ніж широкомасштабні, односпрямовані, професійні медіа; комунікація надто важливий процес у суспільстві, щоб бути залишеною на відкуп професіоналам, тому потребує державного втручання [3]. Уважне вивчення теорії демократичної участі дає підстави вважати основною її особливістю — акцентування уваги на важливості регіональних та місцевих ЗМІ, що й забезпечить безпосередню участь спільноти у комунікативному процесі.

Принципи діяльності медіа, які наводить Д. Мак-Квейл щодо теорії демократичної участі, майже ідеально віддзеркалюють принципи діяльності СМ. Однак дуже важко навести конкретний приклад країни, де переважна більшість медіа діяла б настільки ідеально. Тому існування цієї теорії у чистому вигляді у будь-якій країні неможливе.

Окремо від усіх розглянутих вище стоїть Теорія розвитку. Д. Мак-Квейл визначив функції, характерні для ЗМІ країн, що розвиваються: медіа повинні приймати і виконувати позитивні завдання розвитку відповідно до чинної політики; свобода медіа може бути обмежена економічними потребами і розвитком суспільства; в ефірному наповненні медіа домінує національна культура і мова; у новинах і повідомленнях, які подають медіа, пріоритетними мають бути зв'язки з іншими країнами, що розвиваються та є близькими географічно, культурно чи політично; журналісти мають як певні свободи щодо розповсюдження інформації, так і відповідальності за це, пов'язані з розвитком країни; уряд має право втручатись у діяльність медіа, субсидіювати механізми цензури і виправдовувати прямий контроль [3]. Характерною ознакою ЗМІ, відповідно до сформульованих функцій, є їх незалежно-залежне становище. Вони мають як права, так і обов'язки перед суспільством.

У такому варіанті цілком можливе якісне виконання СМ своїх обов'язків. За такої системи у ЗМІ також є більше шансів відмежуватись від тиску третіх осіб, зацікавлених у маніпуляції громадською думкою через медіа.

Д. Галлін та П. Манчіні теоретизували поняття про сучасні медіасистеми у контексті політичних змін на прикладі конкретних країн, що має більше значення, ніж теоретико-філософське осмислення уже розглянутих нами теорій преси. Їхнє дослідження включає загальні поняття про медіасистеми та зосереджує увагу на моделях відносин ЗМІ й політики у цих системах. Нас зацікавило бачення

науковцями ролі СМ у запропонованих ними медіасистемах: Середземноморській, Північно / Центральноєвропейській та Північноатлантичній. У середземноморських країнах переважає партійно поляризована медіасистема, за якої є всі умови для впливу політики на телерадіомовлення. На думку Д. Галліна і П. Манчіні, цей вплив особливо відчутний у системі СМ. Наприклад, у Франції нові уряди наполягають на призначенні потрібних їм директорів СМ; у Греції, Португалії та Іспанії політична більшість ефективно контролює цей вид мовлення; в Італії досі простежується належність окремих каналів СМ до тієї чи іншої політичної сили. Слід зауважити, що у середземноморських країнах журналісти СМ схильні до пасивного передавання інформації та обслуговування потреб держави [1, с. 99□109].

Північно / Центральноєвропейська, або демократична корпоративістська медіасистема передбачає, як зазначають Д. Галлін і П. Манчіні, комбінацію парламентської, професійної та громадянської моделі управління СМ. При цьому система регулювання у різних країнах може кардинально відрізнятись. Нідерландське СМ спирається на представництво організованих суспільних груп і громадські ТРК, розподілено між цими групами. У багатомовних країнах Швейцарії та Бельгії система громадського мовлення організована за мовною ознакою. Так, у федеративній Німеччині підходи до організації СМ у різних землях можуть відрізнятись. Однак, спільною рисою є те, що важливу роль в організації СМ Німеччини відіграє Конституційний Суд. Особливість австрійського громадського мовлення полягає у системі формування ради директорів, до якої входять представники федерального уряду (9), парламенту (6), ради глядачів і слухачів (6) та працівників (5). Скандинавські країни схиляються до професійної моделі, де телерадіомовлення слугує цілому суспільству, однак ступінь політичної заангажованості у цих країнах різний. Тож для країн Північної та Центральної Європи характерним є політичний корпоративізм, у якому політичне розмаїття співіснує із загальною культурою журналістики, що виявляється у відносно високому рівні узгодженостей та домовленостей щодо стандартів журналістської діяльності [1, с. 148□151].

У Північноатлантичну медіасистему Д. Галлін і П. Манчіні включили Великобританію, Ірландію, Канаду і США. У всіх цих країнах СМ відокремлене від розпорядчих органів, однак рівень його розвитку відрізняється. Найрозвиненішим СМ є у Великобританії, хоча воно постійно зазнає критики громадськості щодо політичної заангажованості. Медіасистеми Канади та Ірландії наслідують британську модель діяльності СМ. Система СМ у США має складну структуру, бо є децентралізованою. На думку дослідників, у США це найбільш непрестижний інститут серед інших медій цієї країни [1, с. 176-209].

Д. Галлін та П. Манчіні оминули увагою посткомуністичні країни Східної Європи та Прибалтики. Однак, їх теж можна сформувати в окрему медіасистему і дослідити за критеріями, розробленими для інших медіасистем. Адже переважна більшість країн Східної Європи та Прибалтики мають спільне минуле, пов'язане з належністю до СРСР. Отже, до перебудови, усі ЗМІ в цих країнах були державними. Більшості цих країн вдалося реформувати державне мовлення у суспільне, зокрема: Литві, Латвії, Естонії, Росія, Румунії, Молдові. В Україні та Білорусі досі державне мовлення не реформоване у суспільне. У Польщі, яка не належала до СРСР, але має в своїй історії компартійне минуле, веде діяльність потужна система СМ, реформована свого часу з державного мовлення, яка за організаційною структурою та якістю контенту не поступається британському ВВС. У посткомуністичній Чехії теж діє СМ, реформоване з державного.

Суспільне мовлення може вести активну діяльність у будь-якій з медіасистем, запропонованих Д. Галліном і П. Манчіні. Водночас, якщо розглядати медіасистеми під

кутом зору Д. Мак-Квейла та Ф. Сібєрта зі співавторами, то про СМ не йдеться за умови панування в країні відкритого авторитаризму. Ефективна діяльність СМ не так залежить від медіасистеми, як від політичної, економічної та соціальної ситуації в конкретній країні. Адже, як ми простежили, у рамках однієї медіасистеми СМ у різних країнах реалізоване по-різному. Подекуди його зовсім немає, що дає підстави розглядати СМ як неоднозначну характеристику будь-якої медіасистеми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галлін Д. С. Сучасні медіасистеми: три моделі відносин ЗМІ та політики / Д. С. Галлін, П. Манчіні ; переклад з англ. О. Насика. – К. : Наука, 2008. – 320 с.
2. Мак-Квейл Д. Теорія масової комунікації / Д. Мак-Квейл ; перекл. з англ. О. Возьна, Г. Сташків. – Львів : Літопис, 2010. – 538 с.
3. Нормативные теории масс-медиа Дениса Макуайла [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.atl.by/article/a-16.html>
4. Шрам В. Вільний ринок ідей / В. Шрам, Ф. Сібєрт, Т. Петерсон ; перекл. з англ. Б. Потятиник [Електронний ресурс] // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2004. – № 32. – Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n32texts/schramm.htm>
5. Oloyede B. I. Press Freedom: A Conceptual Analysis [Electronic resource] / Bayo Oloyede I. // Journal of Social Scientist. – 2005. – № 3. – P. 101-109. – Available from : <http://www.pdfsearchbox.com/Press-Freedom-A-Conceptual-Analysis.html>

Ирина Кирич

Общественное вещание в современных медиасистемах и теориях медиа

В статье представлено понимание общественного вещания в современных медиасистемах, раскрыта сущность его функционирования в этих системах и возможность дальнейшего развития. Основное внимание сконцентрировано на обстоятельствах, которые способствуют или препятствуют деятельности общественного вещания в разных странах.

Ключевые слова: общественное вещание, медиасистема, общественные СМИ, функциональные особенности общественного вещания.

Iryna Kyrych

Public Service Broadcasting in the Modern Media System and Theory of Media

This paper presents the concept of public broadcasting in the modern media system, reveals the essence of its functioning in these systems and the possibility of further development. The main focus is on the circumstances that promote or inhibit the activities of public broadcasting in different countries.

Keywords: public broadcasting, media system, public media, functional features of public broadcasting.